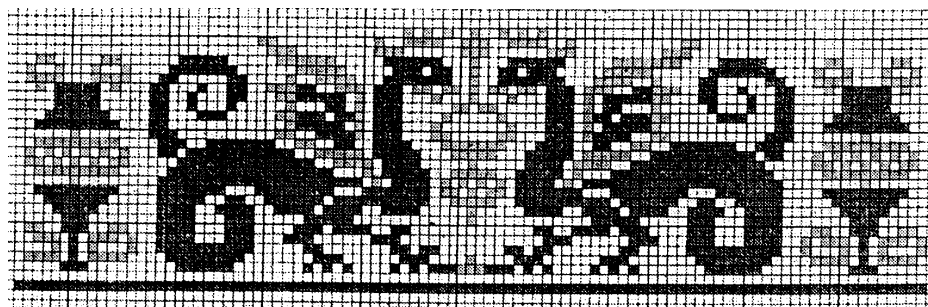

Molnár V. József

BAK

Karácsony hava, Boldogasszony hava

Fény-Krisztus születése után kemény, köves fagy, az igazi tél fogja a határt, az ember lelkét, testet, s tesped a jószág az istállóban is. Ha nem moccan bennünk, általunk az élet, akkor az ilyenkor szükséges megpróbáló keménység határt nem ismer dolga végeztében, és megtartás helyett gyilkol, s elpusztítja mindazt, aki, ami újulásra vár; miképpen közel kétezer esztendeje a gyermekisten, Jézus, az életet hozó égi király születése után a földi uralkodó az evilági trónus féltése miatt halomra ölte a kisdedeket.

A régiek éjjeli miséről hazaérve rögtön tették a dolgukat: legmélyebb álmukból zavarták föl az aprójószágot, velük „riadóztattak”; s az István-napi köszöntők, a napján kezdődő regölés, az aprószenteki korbácsolás, a zajos nyájfördítés újév hajnalán, a háromkirály-járás kiugratható szita-csillaga mind-mind a megmozdulást ösztönözte.

A régiek vízkeresztől farsangoltak már, vízöntő hava vette ezzel „idő előtt” kezdetét; de a bak nem adja könnyen meg magát; január közepén még keményen visszaköt, s hurka kíméletlen.

Az alexandriai remete Szent Pál január 15-i ünnepe jelöli ezt; hiszen ő, Pál a legenda szerint hatvan esztendeig a sivatagban, egy kőlyukban él, szinte mozdulatlanul, s akkor is, amikor az anyagok már az ég felé viszik hófehér lelkét, halott teste kívülten térdepel. Remete Szent Antal, aki szintén alexandriai, s névünnepe január 17-én van, már hiába akar egyedül és egy helyben maradni, miképpen Pál, neki mindig beljebb kell mennie a sivatagba, s onnan ki, egészen Etiópiáig,

mert az Úr mindenüvé utána küldi híveit. A régiek állatszentelet tartottak ünnepén, s a szentelet végző pap szánját nyargaló lovak vitték az egyik szabadtéri oltártól a másikig: ösztönözve ezzel is az időszerű isteni parancsot, a mindenek megmozdulását. Január 18-án Piroska imájára ledőlnek a pogány kőbálványok, s a kőtemplom is rommá lesz; és Sebestyén január 20-án fölébreszti a fakat. Hiába gyilkol még mindig a tél Ágnessel, akit 13 évesen küldtek vértanúhalálra, január 21-én; mert rá egy napra Vince már nevével is a győzelmet idézi, és napján a Jézus növénye szőlő is „mocarogni” kezd, s erdőben a madarak nászukat tartják.

Január 25-én pedig jóra forduló Pállal végérvényesen átfordul az idő, s az ezen a napon szitát fordító ember lelke is.

A születés, amelyben csillagocska, napocska (fény) jött mindahányszor a világra a Nap esztendőkörös újjászületésével a „Bak nullával” volt analóg (dátum szerint bármely napon is történt a világraszépülés!). A hajdan volt ember hitében fénytől fényig tartott az emberélet, amikor távozott a lélek: csillag született az égi mezőn. A csecsemőkor szoros pólyakötése, amely 6-9 hétig gúzsozta a kisgyermeket – a Bak territóriumának tulajdonságát valósította.

25. Karácsony

(A téli napforduló őszi ünnepe; a kereszténységben Jézus Krisztus földi születésének emléknapja: az

öröm és a békesség, a család és a gyermekség, az otthon és a szülőföld, az életet adó fény megszületésének ünnepe. A világosság győzelme a sötétség fölött.)

Vigíliáján lámpagyújtáskor kezdődött a kántálás, korintyálás, gegőzés, kolindálás – velük egy időben jártak az ostyahordozó gyerekek. Az ostyát rendszerint a kántor készítette. Jézus képe, vagy jelképe volt rajta, a szoba közepén a mestergerendára függesztették föl. A moldvai székely karácsonyi kántáló ének az esztendő két kezdő pontjára utal: az egyik karácsony, amikor a teremtő, törvényadó Fény születik, a másik pedig húsvét, amikor az ő áldozata révén, s ereje által a határ, s az ember lelke is újjászületik.

*„Paradicsom közepibe’,
Aranyzöngye leterítve;
Azon vagyon rengő bölcső,
Abban fekszik az Úr Jézus:
Bal kezibe’ aranyaalma,
Jobb kezibe’ aranyvessző.
Megzuhintja a vesszejét:
Zeng a mező, zúg az erdő.
Sohsem láttam szebb termőfát,
Mint Úr Jézus keresztfáját,
Mert az vérrel virágozik,
S Szentlélekkel gyümölcsözik.”*

A karácsonyfa a XIX. században polgárházakba érkezett jövevény; e században fokozatosan terjed el állítása falvainkban; rendszerint almával és aranyozott dióval ékesítik, és a mestergerendáról függ alá. Horgoson régen koronafát állítottak, amely glédics (gledicia) ágából készült. Töviseit színes papírral csavarták be, kettőt-hármat összekötöttek vagy átfogtak egy negyedikkel. Virágcserepbe ültették, tüskéire almát és aranyozott diót tűztek. Országszerte az ünnepi asztal éke a Luca napkor sarjasztott búza volt, közepén a szentelt gyertyával. A karácsonyi asztal, csakúgy mint a székely kántáló ének a kettős évkezdetre utalt. Rendszerint három terítővel takarták le az asztalt, mindhármat advent csöndjében szőtték és hímezték, a születés-varázslás mágikus időszakában; középre a lucabúza került, mellé az elmúlt esztendő terményeiből tettek, az asztal alá búzaszalma került (Napot, Jézust idéző sárary, Jézusnak Jézussal ágyaztak), s az ekevas. A szalma a születést jelölte, a lucabúza a húsvéti mezőt, a gyertya Jé-

zus áldozatát, a minden-jóságot.

Karácsony ünnepét betlehemezés, szentcsalád-járás, „bő-kovács” játék vezette be az advent fontos tartozékaként. Hegyhátvidéken napfordulati pásztortáncot jártak a betlehem körül. A Szeged alsóvárosi templomba a századfordulón még az éjfél misére dudaszóval pásztorok vonultak be, ketten közülük gedát és bárányt hoztak, s adtak át a miséző papnak, s a jóságok átadását napfordulati tánc követte, amelyet mindenki járt, s dudaszó kísért. A betlehemezők (az angyalok és Mária is) legények voltak általában, de Mezőkövesden lányok adták elő a játékot. Éjfél misénél beharangozás előtt a régi ember nem lépett be a templomba, a falu elhalt papja misézett ott a lelkeknek (az ország számos vidékén a karácsonyi asztalon az elhunyt hozzátartozók is terítéket kaptak). Kint néztek a pásztorok zajkeltését, az ostorpattogás, kolompolás látványával és hangjával az ő lelkét is tisztította. Beharangozás után a templomban a legények diót szórtak az oltárhoz tartó pap elé.

A templomban a lucaszékről ilyenkor láthatták meg a pap szoknyája után kapkodó ördögöt vagy boszorkányt. Az éjfél mise Úrfelmutatása alatt az istállókat, amelyekben friss búzaszalmán állt a jóság, égi fény töltötte be, s a barmok megszólaltak, a család jövő évi sorsáról beszéltek; ha e mágikus percben szénát adtak a lónak, az táltossá válhatott. A kutak, források és a patakok vize egyetlen pillanatra borra vagy aranyosvízzé változott, s aki ezt a pillanatot eltalálta, egészséget, szépséget ihatott belőle. Ebben merítették meg azokat az almákat is, amelyek közül egy-egy a karácsonyi asztalra, mosdóvízbe (erről mosakodtak vízkeresztig) és az állatok itatóvizébe került.

Ekkor mutatta meg eredményét advent, Márton, Katalin, András, Borbála, Miklós, Luca napja andrásoló vagy más jósló cselekménye. Az éjfél „misevégző” harangozással fejeződött be a napfordulás, a születés szent időszaka. Miséről hazamenet terítették meg a karácsonyi asztalt. Abroszának, amely Mária szüzi méhét idézte meg, a termékeny, istenszüllő anyaméhet gyógyító és természetvarázsló ereje volt (egyebek között ebből vetettek tavaszon és őszön), s erőt kaptak azok a növények (magok) és gazdasági eszközök, amelyeket az abroszra, illetve az asztal alá tettek. A karácsonyi asztal, a házi oltár a hálaadás és a könyörgés eszköze volt. A gazda ekkor, az asztal mellett szegte

annyi részre az aranyosvízbe merített almát, ahányan az asztal körül álltak, a Mindenséggel való együvé tartozás, a család összetartozásának jeleként. Az asztalra kerülő ételek egészség és szerencsejósító húsfélék, édesség és gyümölcsök voltak. Mielőtt evéshez láttak, a gazda a szoba négy sarkát búzaszemekkel szórta meg; de nem hiányozhatott az étkezésből a fokhagyma, a méz és a dió sem. Vacsora után gondosan összeszedték a morzsát: gonoszűző, betegséggógyító és termésvarázsló szerepe jött. A tüzet reggelig táplálták, némely vidéken öreg fa tuskóját tették rá, a házi tűz, az ős ilyenkor panasolta el, ha évközben szemetet tettek bele, vagy nem kapta meg az ételek „javát”. (Régebben étkezés előtt ételből, italból adtak a tűznek, a régi-régi áldozat emléke maradt fenn e szokásban.)

Kora reggel regősök járták végig az utcákat, s köszöntő gyermekek; aztán szomszédok, rokonok, komák. Székelyföldön „megénekelik” egymást a nagycsalád különvált tagjai; énekes köszöntővel keresik föl az „öreg” házát s eljön ilyenkor a nagycsaládból haraggal kiszakadt is szeretteivel. A regősök csapata általában vízkeresztig járta a falut. Pogány-keresztény alakoskodók voltak ők. Állatbőrbe öltöztek, láncosbottal, köcsögdudával, dobbal zajongtak, zenéltek, „moccantottak”. Különösen a lányos házakat keresték föl, egyebek között farsangi esküvőre regélték egybe a fiatalokat.

26. István

(Protomártír, Szent István királyunk névadója – a pogányok kövezték agyon.)

Napján zabot és sót szenteltetett a régi falu népe, s regősök járták a házakat. Istentisztelet után „istvánoltak”: zeneszóval, rigmusokkal köszöntötték föl az Istvánokat.

27. János

(Apostol és evangélista, a Jelenések könyvének prófétája, leírója; a Sas jelképezi – talán ezzel magyarázható az az Európában is egyedül álló eset, hogy az egri egyházmegye az apostol Jánost választja védőszentjéül, az az egyházmegye, amely területének javát hajdan az Aba nemzetség bika volt, s az Abák címerállata sas. Szent Koronánkon

a felső Pantokrátor alatt, előtt található.)

Jánosé a nagy szó: Isten a szeretet. Legendájában Ázsiában térít, imádságára ledől Diana temploma, köntösével halottakat támaszt föl; sírjából testetlenné vitetik. János evangéliumának bevezetése, ünnepélyes kimértségével, mágikus hangzásával, titokzatos tartalmával vált varázsigévé: „Kezdetben vala az Ige, az Ige Istennél vala, és Isten vala az Ige... az Ige testté lőn, és miköztünk lakozék.” Engi Tüdő Vince Szeged környékének gyógyító szentembere a századfordulón „igeimádsággá” verselte, énekké alakította az Evangélium e fontos nagymondatát.

János áldások és imádságok szószólója, templomok és oltármesterségek patrónusa, céhek védőszentje. Az utolsó vacsorán és a passióban való „teljes” szerepénél fogva a népi devocionális jámborság megalapozója és benne az emberiség képviselője. Tiszteletének egyik legsajátosabb fejleménye a „Szent János áldása”, vagyis a borral való köszöntés, eláldás, áldomás. A szentek tiszteletére a templomban ivott áldomásból a gótika elején szentelmény lett, és János evangélista napjához rögződött. A János-napi borszentelés borvidékeinken napjainkig él. Göcsejben a szentelményt hordóba öntik, és itatják „tévelyedett” emberrel, s gyermekkel is. Ha a marhát gonosz rontotta meg, a bort vízzel vegyítik, s a beteg jószág hátát kereszt alakban locsolják vele. Igét „rajzolnak” rá; keresztzemes hímzéseink egyetlen öltéskeresztjét, az egyenlő szárú keresztet, amelyből a minta épül, régebben igének nevezték. A mosoni Lajtakátán, Bányogon és Rábaszováton a vetőmagot hintik meg jánosborral, kereszt alakjában. A református csökölyiek katolikus szomszédjaiktól szentelt bort kérnek, ha fejük megfájdul. Néhol a kútba is öntenek belőle, hogy a víz ne okozzon betegséget. A dunaszentmiklósi német gazda a szentelt borral meghinti szőlejének négy sarkát is. Lesencenémefalu, Rezi, Pölöskető zalai magyar falvakban karácsony éjjelén egy üveg bort az ünnepi asztalra tesznek, de nem isznak belőle. Ez az „angyalok bor”. Ezt viszik szenteltetni Jánoskor: a család minden tagja kortyol a szentelményből, aztán orvosságnak teszik el, de keresztet hintenek vele a házra, a beteg ágyára, és jut belőle az ágy alá is. Óbecsén bort, fonott kalácsot (a női szüzesség jelét), almát (a tele-élet megidézőjét) szentelnek a templomban. Kelebián a kará-

cseny böjtjén kútba vetett almának „jánosalma” a neve.

A középkorban jánosi szentelt borral kínálták meg azokat, akik útra keltek, háborúba vagy messze földre indultak. A haldoklóval és a halálra ítélttel is szentelt bort itattak. Lábnik moldvai faluban ma is az „asztalvetésnek” nevezett halotti torban először a megboldogult számára öntenek bort az anyaföldre. Szent János áldásának másik középkori fejleménye, hogy menyegző, esketés idején is sor kerül a bornak, lakodalmi kalácsnak János nevében való megáldására. A hajdani Balaton-felvidéki kézfogón az égő istenfaágot tartó vőfély jánosborral öntötte le a fiatal pár egybekulcsolt kezét, a kézfogást; s ezt a bort tállal fogták föl, amelyből először a vőlegény, azután a menyasszony, majd mindkettő háza népe ivott. (Talán a vérszerződés emlékét őrizte meg a nemes szokás!) Mezőkövesden keresztelők, főleg azonban halotti tor után, a szegények etetése alkalmával a bort a csak erre a célra használt „jancsi”, „jancsikorsó” néven emlegetett cserépkorsóban szolgálták föl.

Jászladányon a Szent János áldást az új ház föl-szentelésekor énekelték, s aranylakodalomkor. A gyimesi csángók és a csíki székelyek a „tésztanemű virágokkal, tojásokkal, aranyozott ékítményekkel felcifrázott” nagy lakodalmi kalácsot Szent Jánosnak mondják. Az új pár az ajándékok elfogadása után a lakodalmi sokadalommal együtt Szent János áldásban részesül, ennek föladása a vőfély tiszte mindenütt. Az ország több vidékén szokásos, hogy esküvőre menet a vőfély tele palackot visz a templomba, a palack nyakán mintás, fonatos kalács, a „szerelemkalács” (János „jézusi” szerelmének jele). A bujádi új pár egy héttel az esküvő után bejárja és végigkínálgatja a falut, a díszes kendőbe fogott örömkaláccsal és borral: a kalács az asszony, a bor pedig az ember kezében van.

A szegedi néphit még a múlt században is Jánosban nemcsak szentet, hanem minden hatalmú bűbájost is látott: „Ma van Szent János estéje, távodzzon tőlünk a gonosz!” – mondogatták. A verbicaiak imádság közben ezt mondogatták, hogy baj ne érje őket: „Szent János vére, Boldogasszony teje fussa bé ennek a háznak minden résitlukát!” A szőregi ráimádkozásban pedig János „nagytudománya” ekképpen van jelen: „Szent Jánosnak áldása terjedjön reá (a betegre), Boldogsá-

gos Szűz Mária teje mosogassa le a bajt a szemről.” Betegekre, vajúdo asszonyokra igeimádságot mondtak. Számos régi patikánk „Aranyas”, „Feketesas” neve János különleges oltalmát idézi.

A régiségben, ha karácsonykor fiúgyerek született; Jánosnak keresztelték, Jánossal kötötte be a család magát Jézus országába. (A karácsonykor született gyereket ajándéknak tartották, aki különös képességekkel áldatott). János tisztelete talán azért is megkülönböztetetten nagy népünknel, mert a keresztfán haldokló Krisztus Szűzanyára „bízta” Jánost és megfordítva; ezzel mintegy hangsúlyozta a nálunk mindig is fontosnak tartott férfi-női dualitást.

28. Aprószentek

(A Heródes parancsára legyilkolt csecsemők emlékünnepe.)

Suprikáló (vesszőző) pásztorok vagy legények, nagyobb férfigyerek járták e napon, s néhol járják ma is a falut. A rügyező vesszővel való megcsapkodás egészséget, termékenységet, „ébredést” hozott. Néhol ezen a napon (s nem Szent Mártonkor) a pásztorok vesszőnyalábot hordtak fűzből, nyírből vagy mustárból, a gazda vagy a gazdaasszony húzott a szálaból; tavasszal ezzel hajtották legelőre az állatokat; de ez volt az „aprószentelés” eszköze is, ezzel vesszőzték meg a nagylányokat (néhol a menyecskéket is) és a gyerekeket.

29. Dávid

(Jézusnak a Jesse fájából sarjad királyi őse zsoltárszerző.)

A Debreczeni-kódexben olvasható legendájában, amikor Sault az ördög gyötörte, Szent Dávid hegedűszavától kapott könnyebbülést. Dávid neve beleszövődött az aprószentéki népi szokásokba is:

*„Dávid, Dávid kőrcsolyázik,
Elromlott a kőrcsolyája,
Van bükkfája megcsinálja.
Fúrja, faragja,
Mégis hátán hordozza.
Adjon Isten erőt, egészséget, léleküdvösséget!
Isten éltesse.”*

E szöveggel vesszőztek Aprószentekkor a gyergyóiak.

A néphit szerint a Holdban Dávid hegedül, Cecília meg táncol e muzsikára. Kárba ment dologra mondják: „Elhegedülte Szent Dávid.”

31. Szilveszter

(Pápa, 314-335.)

Karácsony böjtjéhez tartozó szokásainak java azal magyarázható, hogy a XVII. században a polgári év kezdete Gyümölcsoltó Boldogasszonyról, illetőleg karácsonyról hivatalosan is január első napjához rögződött. A magyarázók szerint a jószágok ilyenkor emberi hangon szólalnak meg. Azt is tartják országszerte, hogy ruhának ezen a napon nem szabad kötélén kiterítve száradnia, mert föl fogja akasztani magát valamelyik családtag. Estéjén evés, ivás, mulatozás a régiségben nem volt. Mindenki iparkodott a templomba.

Az „óévtemetés” szokása Erdélyből húzódott föl egészen Beregig. Este a legények a templomtoronyba mentek és pontban éjfélkor meghúzták a harangokat, templomi énekeket, zsoltárokat énekeltek. Mezőpanit református magyarjainak temetőjárása az éjféλι harangszó előtt történt. A temetői zsoltárénekek után a gyászolók hajlékában, ott ahol az elmúlt év halottat hozott, vendégséget tartottak: kalács és bor került az asztra. Amikor az éjféλι harangszó hallott, az egész falu a templom elé ment, ahol az ünnepi harangozással az óesztendőt siratták el. Zsoltárt énekeltek, majd a tiszteletes hálaadó beszédet mondott, s áldásért, lelkierőért könyörgött. A katolikusok a kora esti hálaadó istentiszteletet „végvecsernyének” (Istensegíts székelei) „óvecsernyének” (Ecseg), „bérösök vecsernyéjének” (Tápé) mondják; Tápén ilyenkor gyülekeztek a templom előtt azok a béresek, akik a következő évre gazdát kerestek. Ugyancsak itt Szilveszter napján „kitolókása” (keményre főzött köleskása) került az asztra. Nyárádremitén az óévet megtestesítő szalmabábut ásták el a legények. Somló vidéken „télkiverés” járta: egy suhanc görnyedt hátú maskara-öreget korbáccsal hajtott végig az utcán. A Galga mentén ekkor készítették el a „hagymakalendáriumot”. Egy nagy fej vörös hagymát tizenkét részre „leveleztek” szét, sőt tettek mindegyik levélbe, s a kemencepadkára helyeztek őket, mindegyik egy-egy hónapot jelölt, amelyik levélben a só reggelre megnedvedett, az a hónap majd esős lesz.

JANUÁR, BOLDOGASSZONY HAVA

1. Újév

Mint minden negyedévkezdő nap, gonoszjáró napnak is számított. Számtalan módon és módszerrel gyakorolták a gonoszűzést. A pásztorok, legények, sihederek „kongóztak”, „nyáját fordítottak”, sokféle eszközzel, földökkel, kolomppal, rossz bádögödörrel zajt keltettek. Reggel kántáltak, uráltak, regöltek, újévet köszöntöttek a legények. Sorra vették a lányos házakat; a gazdák a jó ismerősöket, rokonságot, hogy jókívánásaikat evés-ivás közben elmondhassák. Szokás volt a „kezdetvárás” és a „kezdetjósítás” is: ki mit csinál, kivel vagy mivel mi történik először újév napján, azt fogja tenni, illetve „megérni” a következő esztendőben. Ezért tilos volt bármit is kiadni a házból, s eladni is, asszonynak pedig bontómunkát végeznie; de ez volt az oka az egész napra jellemző jókedvnek, bőséges evés-ivásnak. Újév szokása volt a galuskafőzés, almahéjdobás, szöszrázás, papírcsillagvágás, ólomöntés, lencseválogatás és a disznóólrúgás is; valamennyi jósló vagy szerencsevarázsló játéknak számított.

2. Jézus nevenapja

(Más liturgikus hagyomány szerint újév és vízkereszt közé eső vasárnap. A református egyház újév napján ünnepli; a körülmételés emléknapja.) A régimódi katolikus magyarok legáltalánosabb archaikus köszöntési módja: „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” Ez a köszöntési mód másutt, Európában nem általános, csupán szomszédainknál, föltehetően magyar hatásra található meg. Régen, ha munkába fogtak, útra indultak, Jézus nevével fohászokdtek.

Kapisztrán Jézus monogramot festett azokra a zászlókra, amelyek alatt Nándorfehérvárnál legyőzik a törököt (1456). Lendvavásár helyen azt tartják, a Jézus nevenapján hideg van, az állatok megszólalnak, s a hites ember érti „beszédüket”. Déli tájainkon ezen a napon fogadtak cselédeket, hogy Jézus neve-áldásával köttessék a szolgálát.

6. Vízkereszt

(Jézus megkeresztelésének ünnepe.)

A néphagyományban a Három királyok, a karácsonyi ünnepkör zárónapja; e nappal kezdődik a farsang. Dele és estéje a víg lakmározás és vendégeskedés alkalmá volt. Esti harangszó után kántálás, csillag- vagy háromkirályok-járás tette elevenné a falut. Rákospalotán a legények libasorban, egymás gubájának alsó csücskébe kapaszkodva táncolva járták végig az utcákat. Az ország keleti és déli részein, végein templomi zászlókkal, imádkozva, alkalmi énekekkel a patakhoz vonultak, amelynek ezen a napon aranyossá változott a vize (Jézus minden esztendő vízkeresztjén megmerül a vizekben). Néhol a betegek, különösen a kelésesek meg is fürödtek a patakban, másutt azonban csak otthon mosdottak meg a hazavitt Jézus-áldotta vízben. A katolikusoknál a víz-, só-, kréta- és házszentelés napja volt. (A szentelt vízzel viharos időben a házat hintették meg, gyermek első fürdővizébe került, s a beteg halántékát mosogatták vele; a szentelt krétával a házigazda G.M.B-t, Gáspár, Menyhért, Boldizsár kezdőbetűjét rajzolta az ajtó szemöldökfájára vagy gonoszúzó napokon ezzel húzott keresztet az ajtóra; a sótt egyebek között eresztelő pólyába kötöttek, beteg állat eledelébe tették, de a „boldogasszony ágya” lepedője csücskébe is került belőle.) E nap időjárásával a tél hosszúra, a nyár esős vagy száraz voltára, s így a termésre ad előjelet.

15. Pál remete

(Másként Remete Szent Pál; sivatagi, alexandriai remete, 340; akit a magyar pálos rend szellemi ősként, példaképe gyanánt tisztelt. Ereklýéje Magyarországra került; s Nagy Lajos az ország védőszentjei közé emelte.)

Hatvan esztendeig lakott egy pusztai kőbarlangban (kőlikban). Száztizenhárom esztendőskorában halt meg; Remete Szent Antal temette el. Holttestét Atanáz püspök palástjába takarta, két oroszlán segítette az elföldelésben (bennük talán az esztendő köre szembe jegyének oroszlánereje idéződik meg). Pál pálmafafevélből készített köntösét Antal ereklyeként magával vitte. (Legendájáról a Peer-kódex tudósít.) 1480-ban az éhínséggel fenyegető többesztendőskor szárazságot a pá-

losok Szent Pál ereklyéit hordozó körmenete szüntette meg.

16. Antal

(Antal apát, másként Remete Szent Antal, 356; beteg embernek, beteg jószágoknak hajdanában nagy tiszteletben álló patrónusa.)

Korán vértanúságra vágyott, de miután tapasztalta, hogy senki őt hitéért megölni nem akarja, a pusztába egyre beljebb és beljebb vándorolt, hogy egyedül tölthesse életét, miképpen Pál, hogy menedéket találjon a tanítását hallani akaró, az Úr akaratából őt a pusztába is követő hívők elől. A pusztában állandóan kísértette az ördög, egyebek között ezüsttállal és arannyal is. Élete végen „szerecsenföldön” az őt segítő embereket munkájával jutalmazta: földjüket kapálta, búzát vetett és káposztát ültetett nekik. Százöt esztendőskorában halt meg, két tanítványa temette el; senkinek nem árulták el a helyet. Ereklýéire mégis rátaláltak. Történt, hogy Justinius bizánci császár Zsófia nevű lányát ördögök szállták meg, s ők adták tudtára a lánynak, hogy csak Antal remete űzheti ki őket. Teofilus püspök indul a szent holttest fölkeresésére, Gábor arkangyal jelenti, mondja neki, hogy merre, s miképpen keresse. Sok viszontagság után madár „mutatja” meg a sírhelyet egy földig hajló ágú fa alatt, amelynek tövéből tiszta vízű forrás csörgedez; s oroszlánok is jöttek segítségére. A szent ereklyével visszatérőben sok ember szabadult meg az ördögtől; és Zsófiából kilenc ördögöt korbácsolt ki Antal. A Debreczeni-kódexben lelehető legenda befejező imádsága érezteti, hogy „Szent Antal tüze” nemcsak a testi betegséget, az orbáncot jelenti, hanem jelképesen minden ártalmat, kísértést, amely az ember elvesztésére a gonosztól származik. Antal apát ősidőktől a háziállatok védőszentje. Névvünnepén Olaszország és Németország számos vidékén manapság is megszentelik a jószágot és az istállót. E kultikus gyakorlat a középkori Magyarországon is virágzott, történelmi hazánk déli vidékén Pádúai Szent Antal alakjához tapadva született újjá. Antal apátjele a disznó. Valamikor egyes falvak, esetleg családok hátlából egy-egy disznót ajánlottak föl Szent Antal rendjének. Ezeket külön nevelték. Nyakukon csengő volt, amelynek gonoszúzó, járványokat messzire riasztó erőt tulajdonítottak. A T alakú

keresztnek egyiptomi vagy „antalkereszt” a neve, amelyet megszentelve járvány bőrbetegség (főleg Szent Antal tüze), továbbá kígyómarás távoltartására viseltek.

Hercegszántó sokácai Tüzes Antal néven emlegetik. Ünnepe asszonyi dologtíltó napnak számított; templomozni szoktak. Fonóházba jártak csak ezen a napon és varrtak; a „szombati lámpát” is meggyújtották. „Száras bált” rendezték, vendégséget, ahol nem illett inni. A Csepel-szigeti Tököl rác eredetű lakossága is jószágszentelést tartott. Mise után kocsi vagy szán jelent meg a templom előtt, amelyen két ministráns gyerekekkel a pap foglalt helyet. Három helyen álltak meg a faluban, itt a járdán oltárszerű asztal várta őket feszülettel és égő gyertyával. A hívek sót, almát és fokhagymát hoztak, amelyet a pap megáldott, majd imádkozott és a négy égtáj felé áldást osztott, hogy a falu jószágait, a hívek termését Szent Antal közbenjárása oltalmazza. A szentelés idejére kitárták az istállóajtókat. A lovaknak a következő két oltárhoz futva kellett haladniuk. A XIX. században még szerte az országban tűzvész és kísértés ellen Remete Szent Antalhoz imádkoztak a katolikusok. A kísértés akkor a legnagyobb, amikor az egyre magasabban araszoló Nap bennünk is működő erejétől éppen csak mozdulni kezd körülöttünk és mi magunkban az újulás.

18. Piroska

(Ókeresztény vértanú, imádságára a pogány kőbálványok és templom összeomlott. A császár külön-külön kínzásokba részesíti, egyebek között az oroslánok(!) elé veti majd fejét veszi.)

A névnek és a napnak Piroska, Szent László lánya, a bizánci kereszténységnek Iréne néven tisztelt szentje adott hazai tekintélyt. Kiszomborban azt tartották, aki a szent tisztéletére piros kendőt köt a nyakába, még abban az esztendőben férjhez megy. Szegedi regula: „Piroska napján ha fagy, negyven napig el nem hagy.”

18. Margit

(Árpád-házi Szent Margit, 1242-1271; IV. Béla királyunk lánya, Szent Erzsébet unokahúga.)

Margit a tatárjárás idején fogant. Hetedik gyermekként született; királyi atyja engesztelésül Is-

tennek ajánlotta. Margit a Nyulak szigetén emelt Boldogasszony kolostorban anyanyelvén ismerkedik meg a Bibliával és a szentek legendáival. Jézus szenvedése tölti be életét. Alázatra törekszik, vállalja a legmegalázóbb, legszennesebb munkát is. Sanyargatja magát tövises vesszővel, sündisznó bőréből csinált ostorral is. Életét, a középkorban Ráskai Lea írja le. Ikonográfiájának jellemzője, hogy fekete fátylát és köpenyét csillagok díszítik, kezében lilomot, olykor könyvet is tart. Koronája az ábrázolásokon rendszeren a földön hever; ha három koronát látunk alakja mellett, a kikoszarozott három királyi kérojt jelentik azok.

Margit hőse számos modern regényünknek, de a néphagyomány nem tartja számon. Oka ennek föltehetően az, hogy kegyetlenül kínoztta magát, s az önkínzás népünk lelkiületétől mindig is távol állott; de talán éppen az önkínzás miatt a nagy ünnepeken magát máig ostorral kínzó itáliai ember kedvenc szentje.

20. Sebestyén

(Az egyik leghíresebb ókeresztény vértanú, 298; ünnepe egy napon van Fábrián pápáéval, 250; de személyes közük nincs egymáshoz.)

Császári testőrparancsnok volt, akit elszánt keresztény hitvallása miatt lenyilaztak, majd miután sebeiből felépült és szolgálatra jelentkezett, halálra botozták. A betegséget és a halált az archaikus hitvilág mind a görögöknél, mind az ószövetségi zsidóságnál a nyíl művének tulajdonította. A pestis nyila ellen már a VII. században Sebestyén oltalmát kérik a hívek. Tiszteletére 1576-ban (egy évvel a nagy pestisvész után) templomot és emlékoszlopot állított a milánói nép. A máig élő hagyomány szerint a később szentté avatott Borromei Károly, Sebestyén közbenjárásával a pestist ebbe az oszlopba száműzte. A milánói kezdeményezés hatására hazánk közterein is oszlophoz kötözve ábrázolják Sebestyént.

Orfűn e nap reggelén nem mentek be az istállóba, álljon helyt a patrónus. A jószágot nem etették, nem fogták be, nem vitték ki az almot alóla. Böjtölt az állat is. Az ország leghíresebb Sebestyén temploma Székesfehérvár Felsővárosán áll, amely a város szakrális paraszteletének, céhes jámborságának tűzhelye volt. A búcsúnapon Sebestyén-bált tartottak. Bánd német fiatalsága farsangi felvonu-

lással e napon szintén bálozott. A régi hit szerint ezen a napon kezd az életnedv a fában ismét megindulni, most „kezdődik” (jelét adja!) a tavaszi megújulás. Sárosban azt tartották: „ha ezen a napon alig ér a köd a fák koronájáig, akkor a halál az áldozatait csak a gyerekek közül fogja szedni, és a betegség többnyire a gyerekeket éri; ha azonban felér már az innen látható hegy feléig, akkor leginkább a középkorúak fognak betegeskedni, halni; végre, ha mindent elborít a köd, akkor kivétel nélkül pusztul majd gyerek, fiú és agg.”

21. Ágnes

(Tizenhárom esztendősen szenvedett vértanúhalált.)

Legendájában, amelyet az Érdy-kódexből ismerünk, visszautasítja a pogány fejedelem fiát, aki megkérte a kezét. Az uralkodó feslett életre akarta kényszeríteni, de Isten angyala megvédi Ágneszt. Kivégzik. Temetésén fényes köntösben, égi lényként fényes lányssereggel jelenik meg, jobb keze felől fehér bárány áll. Ágneszt a képírók báránnyal jelölték.

A régiségben „anglitbornak” nevezték az elsőízben lefejtett dézsmabort, amelyet a jobbágy e napon adott át urának. Jászladány öregjei fejjúgás ellen Ágneshez folyamodtak. Szili regula: „ha Ágnes hideg, engesztel Vince, hogy teljes a pince”.

22. Vince

(Hispaniai vértanú, 304; válogatott kínzásokkal gyötörték halálra.)

Legendája nem ad magyarázatot szőlővel, borral való kapcsolatára. Még a századforduló táján is a pécsi szőlősgazdák egyik pincéből a másikba látogatva áldomásoztak. Voltak, akik vesszőt vágtak le, és meleg szobában rügyeztettek; fakadásából a várható bortermést jósolták. Gyükés szőlőhegy bosnyák gazdái a Bertalan kápolnában e napon bemutatott mise idején hurkát, disznógömböcöt kötöztek a szőlőkarókra, hogy nagy fürtöket teremjen majd a tőke. Mohácson a János-napon szentelt borral szőlőjük négy sarkát hintették meg a gazdák, a széleit pedig szenteltvízzel. Az ormánsági Kémesen azt tartják, ha a Nap Vincekor besüt a pincébe, akkor bősége lesz a bornak, ilyenkor a pinceajtót is kitarják. A horvátok is a szőlőhegyen

mulatoznak e napon. Úgy vélik, hogy sok bor terem, ha esik az eső. Dávod magyarjai takaráskor egy üveg bort rejtenek a tőkék között a földbe, Vince napon megkeresik, és áldomásul megiszszák. Egerben vesszőt metszenek a szőlőben, ez a „vincevessző”; hazaviszik és vízbe teszik, hajtása megmutatja az új termést.

Vince nevének értelme győzedelmes. Legyőzi a tél sötét erőit, a tavasz útját egyengeti. Országszerte ismert regula: „ha megcsordul Vince, tele lesz a pince”. Hajós öreg németjei szerint jó bor terem, ha reggel a kocsí a jégen jár, délután pedig verebek fürödnek a napfényben. Göcsejben az öregek arcú gyerekekre Vince oldó áldását kérik. Figyelemre érdemes, s a faggal fogó, visszakötő köves, kemény hatalmat idézi Vince ikonográfiájának néhány eszköze: a fejsze, de különösképpen a csákány és az irtókapa.

A fraknoi és a németújvári németek szerint a madarak Vince napján házasodnak, ilyenkor nem szabad az erdőben dolgozni. Az ember ne zavarja meg a madarak menyegzőjét, hiszen majd másnap a Szent Szűz kézfogójának ünnepén nászéneket zeng valamennyi madár a mindenek anyjának, Máriának.

23. Mária eljegyzése

(Másként menyegzője. Hagyományvilága olykor a kánai menyegző vasárnapjának szokásaival is vegyül.)

Mária menyasszonyságának ünnepe, az asszonyi sors megdicsőülése, a parasztlakodalom égi mása. (A lakodalmak javát a régiségben nagyfarsangkor tartották.) E napot általában csak jámbor közösségek: olvasótársulatok, harmadrend tagjai ünnepték meg, rendszerint előljáróik hajlékában. Jászberény kivétel, mert itt az ájtatosság a szentkúti templomban történik (a hagyomány egyébként is a Jászságban virágzik leginkább). Nagykőrű faluban századunk elején az öregasszonyok előljárójuk házában összegyülekezve imádkoztak, énekeltek; majd a végén kalácsot ettek, bort ittak, olykor még táncra is kerekedtek. Guta, Komárom megyei mezővárosban valamelyik háznál e napon csakúgy terítettek, mint rendszeren lakodalomkor, s meghívták az ismerősöket. Készítettek Szűz Máriának „kertet”, s oda tették József vesszejét. A kert Mária szoborból állt, amelyet papír-

rózsával raktak körbe; Szent József (vagy Jézus) vesszeje szintén papírrózsával öltöztetett pálca. Meghívtak hat érintetlen fiatal lányt, s ezek papírrózsa koszorút tettek a fejükre. Egyikük közülük Mária volt, fején fátylat viselt. Választottak aztán Szent Józsefet, s nagy szertartásossággal eljátszották a szűzi menyegzőt.

A hatvani asszonyok Mária menyegzőjére gondosan elkészítik a házi oltárt. Fehér, hímzett terítővel fedik az asztalt, amelyre ránézvést baloldalt Szent Anna képe kerül a gyermeklány Máriával, középre Mária szobra, háttérében sugaras elrendezésben lucfenyő ágai, amelyek ezüstszálakkal ékítettek, s jobb oldalra Mária és a gyermek Jézus képét teszik. Az asztal előtt, lent a ház, vagy a templom védőszentjének képe van. A Nap égi járásának négy fontos pontja, a mindenkor érvényes égi rend időszerű megformálása ez. Ahol a Nap kel a „cselekvést” Szent Anna a gyermek Máriával képe indítja, ők az előzmény, „a múlt”; a jelen, ahol a Nap uralkodik, a sugaras szobor, a menyasszonyságában megdicsőülő, az isteni magfogadására kiválasztott „eladólány” Mária; s a napszentülte oldalán a jövő mutatja meg magát, az istenszülő Mária, aki karján a gyermek Jézust tartja; alul, a Nap születése helyén a ház szentje, akiben mindez megszületik, akinek közvetítésével a jelenlétben munkál majd az időszerű égi rend. Azután az asszonyok félkörben helyet foglalnak az oltár előtt, és szertartásukkal végigjátsszák az oltár rendszerét. Szent Anna litániájával kezdik a sort, s azt Józsefé követi, majd a dicsőséges olvasót mondják, s a házi szentről való éneklés zárja az áhítatot. A litániák imamalmos dobolása szabaddá teszi a lelkeket, megszűnnek testben lenni,

s külön valónak, a közösség ekkor egyetlen óhaj-tássá válik; s ez óhajlás adja alkalmát, hogy ki-ki most már magába fogadhassa a Teremtő időszerű üzenetét, Mária szűzi nászát, amelynek történetét a közösség vezetője olvassa föl, és amikor már mindenki testében és lelkében rendezett, a cselekvés ideje érkezik: eljátsszák a kánai menyegzőt, amelynek végén „visszalépnek a földre” víg, folszabadult táncsal; s papucsikat is dobálhatják már.

Perugia városában a mai napig őrzik Mária jegygyűrűjét, ahhoz érintik a házasok a maguk gyűrűjét, hogy megszenteltesék az, hogy egész lehessen házasesetük.

Jegyzet

1. Molnár V József: Immaculata..., Lelkünk várja Jézusát. Egész-ség (Pécs, 1995).
2. Bánt Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd (Budapest, 1989), Volly István: Karácsonyi és Máriaénekek (Budapest, 1982), valamint „Fényt adó ének” (ez utóbbi lásd e könyv „Tanulmányok az esztendő körének rítusrendszeréhez” fejezetben.)
3. János, Jézus nevenapja, Vízkereszt kiemelkedő szerepéről (lásd Karácsonytól húsvétig c. tanulmányt „Tanulmányok az esztendő körének rítusrendszeréhez” fejezetben.); Egész-ség (Pécs, 1995.)

Irodalom

Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I-II. (Budapest, 1997)

A magyarság néprajza I-IV. (Budapest, a két háború között)

Újváry Zoltán: Játék és maszk, dramatikus népszokások I-IV. (Debrecen 1983, 1988)

Bak

Kos

Nyilas

Csengersimai festett kazettás mennyezet részletek (Internet)